

УДК 811.161.3

Я.Р. Самуйлік*канд. філал. навук, дац. каф. беларускай і рускай моў**Брэсцкага дзяржаўнага тэхнічнага ўніверсітэта**e-mail: yroslav551@rambler.ru***ЦЭНТРАЛЬНАЦЕЛЯХАНСКАЯ ПАДГРУПА ПАЎНОЧНАБРЭСЦКІХ
ГАВОРАК: ЛІНГВАГЕАГРАФІЧНЫ АСПЕКТ**

У артыкуле на матэрыялах «Атласа гаворак Выганаўскага Палесся» разглядаюцца найбольш тыповыя фанетычныя, марфалагічныя і лексічныя асаблівасці і спецыфічныя рысы цэнтральнацеляханскай падгрупы паўночнабрэсцкіх гаворак, якая пашырана на асноўнай (цэнтральнай) частцы даследаванага рэгіёна. Выганаўскае Палессе – рэгіён у міжрэччы Ясельды (левы прыток Прыпяці) і Шчары (левы прыток Нёмана). Адміністрацыйна гэта паўднёвая частка Івацэвіцкага раёна (Целяханшчына) і сумежныя тэрыторыі Пінскага і Ганцавіцкага раёнаў. Геаграфічна і гістарычна дадзены рэгіён займае своеасаблівае прамежкавае становішча паміж тыповым Заходнім Палессем і Панямоннем, а ў этнаграфічным аспекце з'яўляецца месцам сутыкнення чатырох буйных гісторыка-этнаграфічных рэгіёнаў Беларусі: Паўночна-Заходняга, або Панямоння, Цэнтральнай Беларусі, Усходняга Палесся і Заходняга Палесся. У лінгвістычным плане тэрыторыя Выганаўскага Палесся – пераходная зона паміж гаворкамі Панямоння і Заходняга Палесся.

Цэнтральнацеляханская падгрупа паўночнабрэсцкіх гаворак упершыню была вылучана намі ў «Атласе гаворак Выганаўскага Палесся» (2013) [1, карта № II]. Яна суадносіцца з паўночнапалескім дыялектным тыпам [2; 3].

У агульнай колькасці для «Атласа гаворак Выганаўскага Палесся» былі абследаваны гаворкі 34 населеных пунктаў: у Івацэвіцкім – 23, Пінскім – 4, Драгічынскім – 2, у Ганцавіцкім, Кобрынскім, Столінскім, Клецкім і Жыткавіцкім раёнах – па адным населеным пункце. Аўтарам асабіста сабраны дыялектны матэрыял у 26 вёсках і гарадскім пасёлку (мястэчку) Целяханы. Шэсць населеных пунктаў па нашай просьбе абследавалі навуковыя супрацоўнікі НАН Беларусі (Ф.Д. Клімчук, П.А. Міхайлаў, Т.В. Кузьмянкова, В.Л. Вярэніч, М.А. Саскевіч), адзін – выкладчык Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта М.М. Аляхновіч. Сетка атласа складаецца дзвюх частак: асноўнай (26 населеных пунктаў) і дадатковай (8 населеных пунктаў). Апытванне праводзілася па спецыяльна распрацаванай праграме пад назвай «Як у вас гавораць?», што ўключала 117 пытанняў, з іх 38 – па фанетыцы, 33 – па марфалогіі і 46 – па лексіцы. Як правіла, апытваліся інфарматыры ад 40 да 90 гадоў, якія з'яўляліся карэннымі жыхарамі (аўтахтонамі) канкрэтнага населенага пункта.

У «Атласе гаворак Выганаўскага Палесся» ўсяго 253 карты, у тым ліку ўступныя – 12 (агульныя – 4, гістарычныя – 8), лінгвістычныя – 241. На ўступных картах пададзена сучаснае адміністрацыйнае дзяленне гэтай тэрыторыі (№ I), карта сучаснага дыялектнага члянэння гаворак рэгіёна (№ II), карта этнаграфічных рэгіёнаў (№ III; па В.С. Цітову); пашырэнне лясных і балотных масіваў у сярэдзіне ХХ ст. (№ IV), гістарычныя карты (№ V–XII). Лінгвістычныя карты прысвечаны фанетыцы (56 карт, з іх 24 – вакалізму і 32 – кансанантызму), марфалогіі (33 карты), лексіцы (53 карты), ізаглосам (99 карт).

Выганаўскае Палессе – рэгіён, што знаходзіцца ў зоне міждыялектных кантактаў і ўзаемаўплываў гаворак Брэсцка-Пінскага Палесся і Панямоння, паміж рэкамі Ясельдай (прыток Прыпяці) і Шчарай (прыток Нёмана).

Адміністрацыйна гэта паўднёвая частка Івацэвіцкага раёна (Целяханшчына) і сумежныя тэрыторыі Ганцавіцкага і Пінскага раёнаў.

У значнай колькасці навуковых прац Выганаўскае Палессе паказваецца як частка сумежжа паміж буйнымі дыялектнымі адзінкамі – гродзенска-баранавіцкай (панямонскай) і заходнепалескай (брэсцка-пінскай, загародскай) групамі гаворак. Па тэрыторыі рэгіёна праходзіць значная колькасць ізаглас. Сярод іх пераважаюць ізагласы паўночнага і паўднёвага напрамкаў. Яны аддзяляюць гаворкі Панямоння ад гаворак Заходняга Палесся. Праходзяць гэтыя ізагласы ў розных месцах, пачынаючы ад паўночных межаў Выганаўскага Палесся да яго паўднёвых ускраін. Названы рэгіён – гэта пераходная зона паміж гаворкамі Панямоння і Заходняга Палесся [4, с. 402; 5–10; 11, с. 115]. Акрамя таго, многія даследчыкі праводзяць паміж арэаламі дадзеных гаворак старажытную балта-славянскую этнічную мяжу, якая, верагодна, праходзіла ў міжрэччы Ясельды і Шчары. У этнаграфічным аспекце гэтая тэрыторыя з’яўляецца месцам сутыкнення чатырох буйных гісторыка-этнаграфічных рэгіёнаў Беларусі: Паўночна-Заходняга, або Панямоння, Цэнтральнай Беларусі, Усходняга Палесся і Заходняга Палесся.

І як мяркуюць некаторыя даследчыкі, дадзены рэгіён асаблівай цікавасці не ўяўляе. Тут проста суіснуюць моўныя асаблівасці, характэрныя як гродзенска-баранавіцкім, так і заходнепалескім гаворкам. Пытанні дыялектнай сітуацыі на тэрыторыі Выганаўскага Палесся даследаваліся мала. Так, Н.Т. Вайтовіч выдзеліла паўночнабрэсцкія гаворкі, у склад якіх уключана і асноўная частка гаворак гэтага рэгіёна [12, с. 81–82, 107–108, 113, 189; 13, с. 7–8, 38–39; 14, с. 202–203; 15, с. 87–90, 131]. Ф.Д. Клімчук удакладніў межы паўночнабрэсцкіх гаворак, адзначыў некаторыя адметнасці, якія іх дыферэнцыруюць, а таксама на падставе фанетычных рыс вылучыў больш дробныя адзінкі – паўднёвацеляханскія і валішчанска-аброўскія гаворкі. Далей на поўдзень, паводле групойкі даследчыка, размешчаны чатыры досыць адрозныя структурныя разнавіднасці заходнепалескіх, або загародскіх, гаворак – сярэдне-, паўночна-, паўднёвазагародскія і тараканскія гаворкі [13; 14, с. 204–214; 16]. Таму для больш дакладнага вызначэння структуры мясцовых гаворак і характару моўных працэсаў было вырашана даследаваць названы рэгіён лінгвагеаграфічным метадам; пры гэтым аб’ектам вывучэння сталі гаворкі ўсіх населеных пунктаў.

Паводле праведзеных даследаванняў, у гаворках Выганаўскага Палесся назіраюцца значныя адрозненні на ўзроўні фанетыкі, марфалогіі і лексікі. Таму яны падзяляюцца шматлікімі ізагласамі, якія аб’яднаны ў пучкі. Апошнія ў сваю чаргу на тэрыторыі рэгіёна ўтвараюць чатыры асноўныя групы: *паўночную, паўднёвую, цэнтральную і лакальныя пучкі ізаглас* [1, карты № 139–237].

Заўважым, што пучкі ізаглас паўночнай, паўднёвай і цэнтральнай (лакальныя пучкі ізаглас – толькі часткова) груп паступова пашыраюцца амаль на ўсе гаворкі Выганаўскага Палесся. Таму часта яны аб’ядноўваюць дзве і больш дыялектных адзінак. У той жа час нярэдка два і больш пучкоў ізаглас і іх фрагментаў супадаюць. Дыялектныя адзінкі характарызуюцца агульнасцю на ўсіх узроўнях мовы (фанетыка, марфалогія, лексіка). Таму пучкі ізаглас не заўсёды з’яўляюцца межамі паміж групамі гаворак. Аднак на падставе пучкоў ізаглас і іх фрагментаў такія межы ўстаноўлены. Пры гэтым вельмі дакладна, паколькі ў рэгіёне даследаваны ўсе населеныя пункты. Унутранае адзінства асобных дыялектных адзінак устаноўлена на багатым фактычным матэрыяле, які дае «Атлас гаворак Выганаўскага Палесся» [1].

Такім чынам, паводле праведзеных даследаванняў, на тэрыторыі Выганаўскага Палесся вылучаюцца наступныя дыялектныя тыпы. На паўночным захадзе рэгіёна лакалізуюцца гродзенска-баранавіцкія (панямонскія) гаворкі. На асноўнай (цэнтральнай) частцы яго тэрыторыі пашыраны паўночнабрэсцкія гаворкі, пераважна іх цэнтральнацеляханская падгрупа (унутры яе – усходне- і заходнецеляханская мікрападгрупы), у цэнтры – гаворка мястэчка Целяханы. На паўднёвым захадзе і паўднёвым усходзе ад названых гаворак адзначаны адпаведна паўднёвацеляханскія і валішчанска-аброўскія гаворкі.

кі, на поўдні рэгіёна – сярэднезагародская гаворка в. Сакалоўка [1, карта № II]. Акрамя дыялектных груп і падгруп, пры члянэнні гаворак пэўнай мовы або рэгіёна выкарыстоўваюцца такія катэгорыі, як дыялектная зона і дыялектная мікрэзона. У межах Выганаўскага Палесся вылучана цяляханская мікрэзона, якая ўключае цэнтральнацяляханскую падгрупу паўночнабрэсцкіх гаворак і паўднёвацяляханскую групу гаворак.

Разгледзім больш падрабязна паўночнабрэсцкія гаворкі, якія пашыраны на асноўнай (цэнтральнай) частцы даследаванага рэгіёна. Гэтым гаворкам мы прысвяцілі адзін з нашых артыкулаў: «Цэнтральнацяляханская падгрупа паўночнабрэсцкіх гаворак (на матэрыялах лінгвістычнага атласа «Гаворкі Выганаўскага Палесся»)» [17].

У межах Выганаўскага Палесся да паўночнабрэсцкіх гаворак адносяцца гаворкі вёсак Бабровічы, Вулька Аброўская, Вулька Целяханская, Выганашчы, Вяда, Вялікая Гаць, Горталь, Гутка, Доўгая, Жытлін, Козікі, Краі, Малая Гаць, Раздзялавічы, Святая Воля, Соміна, Тупічычы. Большасць гэтых гаворак належаць да цэнтральнацяляханскай падгрупы (акрамя гаворак вёсак Жытлін і Раздзялавічы) [1, с. 55–56; карта № II].

Паўночнабрэсцкія гаворкі, у тым ліку цэнтральнацяляханская падгрупа, мяжуюць з наступнымі гаворкамі рэгіёна: з гродзенска-баранавіцкімі (на поўначы), паўднёвацяляханскімі (на паўднёвым захадзе), валішчанска-аброўскімі (на паўднёвым захадзе і паўднёвым усходзе) і мікраарэалам гаворкі мястэчка Целяханы (на поўдні) [1, карта № II].

Цэнтральнацяляханская падгрупа паўночнабрэсцкіх гаворак аддзяляецца ад гродзенска-баранавіцкіх, валішчанска-аброўскіх, паўднёвацяляханскіх і гаворкі мястэчка Целяханы значнай колькасцю ізаглас.

Цэнтральнацяляханскай падгрупе гаворак уласцівы наступныя адметнасці: сяміфанемны склад галосных гукаў: [i], [y], [e]¹, [ê]², [a], [o], [y]; захаванне *o ў ненаціскных складах пасля цвёрдых зычных /o к а н н е/ (голова́, дорóга, корóва, молокó, с'éно, с'éно, л'éто, л'éто, садóк, травá і інш.); галосны [ê] на месцы *o ў новых закрытых складах пад націскам (вéз, в'éз, нéс, стéл, кéн', к'éн' і інш.); пераважна галосны [y] на месцы *o ў прыназоўніку пад (пыд); пераважна галосны [ê] на месцы націскага *ъ (л'êс, с'êно, сн'êг і інш.); пераважна паслянаціскны галосны [o] у слове вéцер (в'éц'ор, в'éц'ор); пераважна галосны [e] на месцы *e, *ъ ў першым пераднаціскным складзе пасля цвёрдых губных (весна́, бедá, мешóк і інш.); захаванне *e ў першым пераднаціскным складзе пасля мяккіх пярэдняязычных *д, *т, *з, *с, *н /e к а н н е/ (дз'ен'ók /дз'ен'ók/, д'ен'ók/, з'емл'á, с'елó і інш.); галосны [e] на месцы *e ў пераднаціскным і паслянаціскным складзе ў лексемах глядзéў, злякáўся, злякáцца, зáяц, пáмяць (гл'едз'éв /гл'едз'éў, гл'едз'éв, гл'ед'éв/, зл'екáвса, зл'екáцца, зл'екáц'іса, зáйец, пáмець', пáм'ец' /пáмець^m', пáмет' /); пераважна захаванне *ы ў націскным і першым пераднаціскным складзе пасля губных зычных (бык, вы, вы́п'і вы́со́ко, вы́сыпав /вы́сыпаў/, грыбы́, мы, мыш, помы́ю, пыл і інш.); пераважна захаванне націскага *ы ў словах тыпу сын, валы́, ры́ба, дым (сын, волы́, ры́ба); пераважна галосны [y] пасля зычнага [б] у словаформах быў, была́, было́, былí (быв/буў, була́, було́, бул'í); пераважна паралельнае ўжыванне пераднаціскных галосных [e], [i] ў слове ня́ма (н'ема́, н'іма́); пераважна захаванне [e] ў лексеме далéка (дал'éко); пераднаціскны галосны [e] ў словаформе яйцóm (йейцём); пераважна цвёрдыя губныя перад рэфлексамі *e /ва ўсіх пазіцыях/, *ъ /у ненаціскных складах/ (весна́, васна́, мед, бэрог, вéчор, до мен'é, до ман'é, пэрышы, бедá, бадá, мешóк, машóк і інш.); мяккія пярэдняязычныя перад рэфлексамі *e (дз'ен'ók /дз'ен'ók/, д'ен'ók/, з'емл'á, с'елó, пól'e); мяккія губныя і пярэдняязычныя перад рэфлексамі *i

¹ Літара e абазначае галосны гук [э] пасля мяккіх, паўмяккіх і цвёрдых зычных.

² Гук [ê] абазначае нелабіялізаваны галосны пярэдняга рада сярэдне-верхняга пад'ёму (закрыты, сярэдні паміж [э] і [i(ы)], які павышаны ў даследаваных гаворках пасля мяккіх, паўмяккіх і цвёрдых зычных.

(м'іска, роб'іц'і, /роб'іц', роб'іц^м'і, роб'іт'і/, л'іпа, з'іма, ходз'іц'і, /ходз'іц', ходз^о'іц^м'і, ход'іт'і/); мяккія і паўмяккія *д, *т перайшлі пераважна ў палаталізаваныя [дз'], [ц'], зрэдку – у мяккія [дз^о'], [ц^м']³ (дз'ен', ц'енэр, ц'енэра /ц'енэрака/, ц'ен'эр, ходз'іц'і, ц'іхо, дз'ед, ц'ен'; дз^о'ен', ц^м'енэр, ходз^о'іц^м'і, ц^м'іхо, дз^о'ед, ц^м'ен'); пераважна цвёрдыя губныя і заднеязычныя перад канчаткам *-ей* у назоўніках жаночага роду множнага ліку роднага склону (*бабэй, головэй, йамэй, дорогэй, стрехэй*); пераважна цвёрдыя заднеязычныя перад [e] (*дóвгейе, дóвге /дóўгейе/, корóткейе, корóтке, ц'іхейе, ц'іхе /ц^м'іхейе, ц^м'іхе, т'іхейе, т'іхе/*); мяккія зычныя перад рэфлексамі націскага *Ѣ (*в'эц'ер, л'ес, с'эно, сн'ег, в'эц'ор, л'эс, с'эно, сн'эг* і інш.); пераважна цвёрдыя зычныя перад рэфлексамі *о ў новых закрытых складах пад націскам (*вэз, вёл, корэвка, нёс, стёл, кён* і інш.); мяккія заднеязычныя ў гістарычных спалучэннях *гы, *кы, *хы (*дóвг'і /дóўг'і/, корóтк'і, ц'іх'і /ц^м'іх'і, т'іх'і/*); пераважна ацвярдзэнне мяккага *т на канцы дзеясловаў у форме трэцяй асобы адзіночнага і множнага ліку (*хóдз'іт, хóдз'ат /хóдз^о'іт, хóдз^о'ат, хóд'іт, хóд'ат/*); пераважна цвёрды і паўмяккі зычны *р, зрэдку захаванне мяккага *р (*град, грех, порáдок порéзав, /порéзаў/, рэчка, корéвка; гр'ад, гр'ех, пор'áдок, пор'эзав, р'эчка* і інш.); пераважна цвёрдыя шыпячыя (*жар, жыто, на межé /на м'ежé/, шапка* і інш.); толькі цвёрды гістарычны мяккі *ц (*молодз'іца /молодз^о'іца, молод'іца/, хлопцы, цацка, цэвка /цэўка/, цеп*); пераважна падоўжаныя зычныя [л'л'], [н'н'] на месцы спалучэнняў *-лј-, *-нј- у пазіцыі паміж галоснымі (*з'эл'л'е, нас'эн'н'е*); пераважна захаванне звонкіх зычных у канцавым становішчы і ў сярэдзіне слова перад глухімі (*вэз, в'эз, дуб, кáзка, скáзка, загáдка*); пераважна губна-губны [w] у пазіцыі пасля галоснага перад зычным і ў канцавым становішчы (*п ráвда, дóвг'і, куп'іw*); пераважна эпентэтычны зычны [н'] перад гістарычным націскным *ѣ пасля ацвярдзелага губнога *м (*мн'áсо, мн'áта, помн'áв /помн'áў/, ц'эмн'е /ц^м'эмн'е, т'эмн'е/*); пераважна цвёрды зычны [в] у прыметнікавай форме *нобае* (*новейе*); пераважна адсутнасць прыстаўных зычных у слове *вóсень* (*вóс'ен'*); пераважна прыстаўны зычны [з] у лексеме *вóстры* і словаформе *нівóднага* (*гóстры, гóстр'ы; н'і-гóдного /н'ігóнного/*); прыстаўны зычны [з] у лексеме *арáць* (*горáц'і /горáц^м'і, горáт'і/*); адсутнасць прыстаўных зычных у слове *анúча* (*онúча*); пераважна паралельнае ўжыванне лексем *шчо, шо* [што]; пераважна ўжыванне злучніка і часціцы *чы* [ці]; пераважна ўжыванне словаформы *оўёс* [авёс]; пераважна ўжыванне словаформ *хл'ёw, хл'ew* [хлеў]; пераважна канчатак *-ем* назоўнікаў мужчынскага і ніякага роду адзіночнага ліку другога скланення з асновай на мяккі і зацвярдзелы зычны ў творным склоне (*коп'ём, рубл'ём, ножём, йейцём*); канчатак *-е* назоўнікаў жаночага і мужчынскага роду адзіночнага ліку першага і другога скланенняў з асновай на зацвярдзелы зычны ў месным склоне (*на межé, на м'ежé, на мажé; на дворé, на двор'э, на концé*); канчатак *-і* назоўнікаў жаночага, мужчынскага і ніякага роду адзіночнага ліку першага і другога скланенняў з асновай на цвёрды і мяккі зычны ў месным склоне (*у (в) хáц'і /у (в) хáц^м'і, у (в) хáт'і/, у (в) л'эс'і, у (в) нóс'і, у (в) пól'і*); формы агульных назоўнікаў і ўласных імёнаў жаночага роду адзіночнага ліку ў клічным склоне (*бáбо, máмо; máма /не заўсёды/, Мán'а, Вáл'а*); пераважна канчатак *-ей* назоўнікаў жаночага роду множнага ліку першага скланення ў родным склоне (*бабэй, баб'эй, головэй, голов'эй, йамэй, йам'эй, дорогэй, дорог'эй, стрехэй, стрех'эй, хатэй*); пераважна канчатак *-м'і* назоўніка *грудзі* ў творным склоне (*грудз'м'і*); формы назоўніка *чóбаты* [бóты] у месным склоне множнага ліку (*у чобóц'ax /у чóбоц'ax, у чобóц'ax/, у чóботах /у чобóтах, у чобóтáх/*); націскны і ненаціскны канчатак *-ы* прыметнікаў мужчынскага роду адзіночнага ліку ў назоўным склоне (*молоды́, малы́, стары́, дóбры, нóвы, хорóшы*); паралельнае ўжыванне націскных канчаткаў *-а́я, -а* або толькі націскага канчатка *-а́я* прыметнікаў жаноча-

³ [дз^о'] – вымаўленне [дз] з прыгукам [д], [ц^м'] – вымаўленне [ц] з прыгукам [т].

га роду адзіночнага ліку ў назоўным склоне (*моладáйя, старáйя; моладá, старá*); пераважна паралельнае ўжыванне ненаціскных канчаткаў *-айя, -а* прыметнікаў жаночага роду адзіночнага ліку ў назоўным склоне (*дóбрайя, нóвайя; дóбра, нóва*); паралельнае ўжыванне націскных канчаткаў *-ейе, -е* або толькі націскага канчатка *-ейе* прыметнікаў ніякага роду адзіночнага ліку ў назоўным склоне (*моладéйе, старéйе; моладé, старé*); пераважна паралельнае ўжыванне ненаціскных канчаткаў *-ейе, -е* прыметнікаў ніякага роду адзіночнага ліку ў назоўным склоне (*нóвейе, нóв'ейе, салóдкейе, солóдк'ейе, хорóшейе; нóве, нóв'е, солóдке, солóдк'е, хорóше*); формы асабова-ўказальных займеннікаў трэцяй асобы мужчынскага, жаночага і ніякага роду адзіночнага і множнага ліку *вён, в'ён, вонá, вонó, вонý* [ён, яна, яно, яны]; пераважна ўласна-асабовы займеннік другой асобы множнага ліку *вы* [вы]; пераважна форма з *ус'імá* азначальнага займенніка ўсе ў выразе *жáла жы́та з усíмі*; няпэўны займеннік *н'эшчо /н'эшчо/* [нэшта]; формы інфінітыва з асновай на галосны пераважна з суфіксам *-ц'і*, зрэдку – *-ц'і^м* (*ходз'іц'і, роб'іц'і, спáц'і; ходз'іц'і^м, роб'іц'і^м, спáц'і^м*); формы зваротных дзеясловаў у інфінітыве пераважна з постфіксам *-са (-с)* (*брáц'іса /брáц'іса^м, брáт'іса, брáц'іс/, звáц'іса /звáц'іса^м, звáт'іса, звáц'іс/, мýц'іса, мýц'іс, роб'іц'іса /роб'іц'іса^м, роб'іт'іса, роб'іц'іс/, умывáц'іса /умывáц'іса^м, умывáт'іса, умывáц'іс/*); формы інфінітыва з асновай на [к] (*пекц'і, п'экц'і; пекц'э /п'екц'э, пекц'э^м, пект'э/; с'экц'і /с'экц'і^м, с'экт'і/*); дзеяслоўныя формы *лята́ць, лета́юць* з націскам на першым складзе асновы (*л'эта́ц'і, л'эта́ц'і^м, л'э́тат'і, л'э́тайут /л'э́тайуц'і/*); формы дзеясловаў *хадзі́ць, насі́ць* у першай асобе адзіночнага ліку (*ходз'у /ходз'у^м, ход'у/, нос'у*); цвёрды зычны [с] у зваротнай форме дзеяслова (*бойу́са, купáйуса, бойáвса, купáвса /купáўса/, зроб'і́лоса /зроб'і́лос/*); пераважна формы *ходз'і́т, ходз'áт /ходз'і́т, ходз'áт, хóд'і́т, хóд'áт/* дзеясловаў другога спражэння ў трэцяй асобе адзіночнага і множнага ліку з націскам на аснове; пераважна формы *пеку́т, пеку́ц' /п'еку́т/, стрыгу́т, стрыгу́ц'* дзеясловаў першага спражэння з асновай на [г], [к] у трэцяй асобе множнага ліку; пераважна формы *в'э́с'ат /в'э́с'ац' /* дзеяслова *вісе́ць* у трэцяй асобе множнага ліку; ужыванне слоў: *бу́л'ба; картóпл'і; картóпл'á* 'бульба', *бу́с'ко* 'бусел', *вóвчы́е; овéчы́е; пол'аньй́е* 'неядомыя грыбы', *волочы́ц'і; бороновáц'і* 'баранаваць', *вудэ́чка; уздэ́чка* 'аброць', *дз'убе́н', дз'уб'ен'*; *дз'уба; дз'убка; дз'уб'ік* 'дзюба ў птушак', *йе́жык* 'вожык', *жалó; жа́ло; жарлó* 'джала /у пчалы', *журахв'іны* 'журавіны', *звод, звéд; кóворот; дзвён* 'вага ў калодзежным жураўлі', *клун'á; гумно́* 'гумно', *кл'у́чка* 'вочап у калодзежным жураўлі', *кóворот; коворéт; журавéл'* 'калодзежны журавель', *козл'ак'і; правдз'і́вы́е грыбы́* 'ядомыя грыбы', *комн'ёр; ком'ёр; ковн'ёр* 'каўнер у кажусе', *комн'ак'і* 'таўчоная бульба /пюрэ', *коп'і́ца* 'капа сена', *красногóлóв'ік; красногóлóвец* 'падасінавік', *ку́ра; ку́рыца* 'курыца', *ла́пно; поб'éл* 'вапна', *л'і́вен', л'і́в'ен'*; *л'і́ўны дошч; прол'і́вны дошч; вел'і́к'і дошч* 'лівень', *му́с'іт; му́с'іц'* 'мабыць', *м'і́авкайе; м'áвкайе; і́авкайе* 'мяўкае /пра ката', *нас'і́лы* 'насілы', *нату́рысты; зац'э́н'н'і́вы /н'емно́го берé/* 'натурысты /пра каня', *н'ебóга, н'е'бóга⁴* 'пляменніца', *н'ебóж, не'бóж* 'пляменнік', *орабу́шок; гарабу́шок; ворабéшык* 'варабей', *п'э́вен', п'ев'ен'*; *пету́х* 'певень', *помéст; пыдлóга* 'падлога', *пóночы; ц'ёмно; ц'óмно* 'цёмна', *пта́шка; пту́шка* 'птушка', *перéхмарок; óблако; óболок, обóлók; óблок* 'воблака', *перéчынок; берéмн'е* 'пластаваны абярэмак сена', *ру́хкайут; рóхкайут* 'рохкаюць /пра свіней', *св'і́н'н'е; св'і́н'н'і* 'свінні', *сковпéц; скоп'э́ц; рéжа, рéза* 'капец бульбы', *слон'э́чн'ік; слон'э́чн'ак* 'сланечнік', *сокорáт; сокóчут; кокудáчуц'* 'сакочуць /пра курэй', *сón'ейко* 'сонейка', *сохá; стовп* 'саха ў калодзежным жураўлі', *сповáц'і* 'спяваць', *страм'і́на; страб'і́на; драб'і́на* 'драбіны /прыстаўная лесвіца', *судáс'і́ца; судóс'і́ца; устрéц'і́ца; стрéца; сустрéца; спаткáц'і́ца⁵* 'сустрэцца', *ц'е-*

⁴ [e'] – галосны гук, сярэдні паміж [e] і [i].

⁵ Граматычныя формы ўніфікаваны ў інфінітыў.

пёр; с'он'н'а; с'егон'а; с'егон'і 'сёння', цеха; радз'ужка; радно; ц'эл'н'ік 'палатная коўдра', часнык; часн'ік 'часнок', чобор, чабор; чобор; чобур, чебур; чобыр; чобёр; чабрéц 'чабор', чоботы 'боты', через 'цераз /мост/' [1; 18, с. 48–49, 52–54].

Шэраг спецыфічных асаблівасцей цэнтральнацеляханскай падгрупы паўночна-брэсцкіх гаворак утвараюць дзве дыялектныя мікрападгрупы: усходнецеляханскую і заходнецеляханскую.

Усходнецеляханскай мікрападгрупе характэрны наступныя адметнасці: галосны [i] на месцы *ы ў націскным і першым пераднаціскным складзе пасля губных зычных (*б'ік, в'і, в'іні, в'ісоко, в'ісынав /в'ісынаў/, грыб'і, м'і, м'іш, пом'іу, п'іл* і інш.); галосны [ы:]⁶ на месцы націскага *ы ў словах тыпу *сын, валы, рыба, дым (сы'н, волы', ры'-ба)*; галосны [i] на месцы *о ў прыназоўніку *пад (п'ід)*; мяккія губныя перад рэфлексамі *е, *ѣ (*в'есна, м'ед, б'эрог, в'эчор, до м'ен'е, п'эршы, б'едá, м'ешок* і інш.); мяккія губныя і заднеязычныя перад канчаткам *-ей* у назоўніках жаночага роду множнага ліку роднага склону (*баб'ей, голов'ей, йам'ей, дорог'ей, стрех'ей*); мяккія заднеязычныя перад [e] (*дóвг'ейе, дóвг'е, корóтк'ейе, корóтк'е, ц'іх'ейе /ц'іх'е/*); мяккія губныя і заднеязычныя перад рэфлексамі *о ў новых закрытых складах пад націскам (*в'эз, в'эл, к'ён* і інш.); наяўнасць паўмяккага зычнага *р (*гр'ад, гр'ех, пор'áдок, пор'эзав, р'эчка* і інш.); мяккі зычны [в'] у прыметнікавай форме *но́вае (но́в'е, но́в'ейе)*; уласна-асабовы займеннік другой асобы множнага ліку *в'і [вы]*; формы *в'іс'ац', в'іс'ат* дзеяслова *вісець* у трэцяй асобе множнага ліку; ужыванне слоў: *вездз'эчка 'аброць', картóпл'і; картóпл'а 'бульба', картóпл'áнайá кáша, картóпл'áна кáша 'таўчоная бульба /пюрэ/', кокóчут 'сакочуць /пра курэй/', нос'ілы 'насілы', п'эв'ен', п'эвен' у значэнні 'журавель', пом'эст; п'ідлóга 'падлога', пролéйны дошч 'лівень', сон'ен'ко 'сонейка', часно́к 'часнок' [1; 13, с. 53].*

Заходнецеляханскай мікрападгрупе ўласцівы наступныя асаблівасці: галосны [a] на месцы *е, *ѣ ў першым пераднаціскным складзе пасля цвёрдых губных (*васна, бадá, машок* і інш.); галосны [ы']⁷ пасля зычнага [б] у словаформах *быў, была, было, были (бы'в, бы'ла, бы'ло, бы'л'і)*; палаталізаваны [ц'] на канцы дзеясловаў у форме трэцяй асобы адзіночнага і множнага ліку (*хóдз'іц', хóдз'ац'*); наяўнасць мяккіх і паўмяккіх шыпячых (*ж'ар, на меж'е, на м'еж'е, ш'апка; ж'іто*)⁸; частковае аглушэнне звонкіх зычных у сярэдзіне слова перад глухімі (*кáз'ка, загáд'ка*)⁹; адсутнасць прыстаўных зычных у слове *вóстры (óстры)*; адпадзенне пачатковага гука ў слове *анúча (нúча)*; канчаткі *-ам'і, -іма* назоўніка *грудзі* ў творным склоне (*грудз'áмі; грудз'іма*); форма *зо вс'імá* азначальнага займенніка *ўсе* ў выразе *жáла жыта з усíмі*; ужыванне слоў: *бу́льба 'бульба', воробу́шок; рабу́шок 'верабеі', воротн'ік 'каўнер у кажусе', дз'овб; дз'овбыль; дз'овбен' 'дзюба ў птушак', йеж 'вожык', красн'ік 'падасінавік', нос'ілы 'насілы', облéйны дошч 'лівень', проз 'цераз /мост/', мн'áвкайе; рáвкайе 'кот мяўкае', солон'эчн'ік 'сланечнік', сосна́ 'хвоя', уздз'эчка 'аброць', чобóты; чобóц'і 'боты' [1; 14, с. 32, 151–152].*

⁶ Галосны [ы:] характэрны для большасці заходнепалескіх (загародскіх) гаворак. Ён блізкі да гука [и] ва ўкраінскай літаратурнай мове і некалькі адрозніваецца ад [ы] ў беларускай і рускай літаратурнай мовах, хоць да апошняга [ы:] адносна блізкі. Гэта галосны пярэдняга (пярэдне-сярэдняга) рада верхняга пад'ёму, аднак некалькі паніжаны ў напрамку да сярэдняга пад'ёму. Гук [ы:] адзначаны ў гаворках вёсак Соміна, Горталь, Гутка пасля цвёрдых зычных.

⁷ [ы'] – галосны гук, сярэдні паміж [ы] і [у].

⁸ Галосны [и] верхняга пад'ёму сярэдняга рада. Ён прыкметна больш пярэдні за гук [ы] ў гаворках асноўнага беларускага віду, больш блізкі да яго варыянта [i] пасля мяккіх зычных. Галосны [и] пашыраны ў гаворцы в. Вяда пасля паўмяккіх зычных толькі ў слове *ж'іто*.

⁹ [з'] – зычны гук, сярэдні паміж [з] і [с], [д'] – зычны гук, сярэдні паміж [д] і [т].

Цэнтральнацеляханская падгрупа як састаўная частка паўночнабрэсцкіх гаворак характарызуецца цэлым комплексам моўных асаблівасцей. А паўночнабрэсцкія гаворкі, як вядома, вельмі блізкія да гаворак усходнепалескай часткі слуцка-мазырскай групы паўднёва-заходняга дыялекту беларускай мовы. Яны з'яўляюцца, безумоўна, адзінымі з гэтымі гаворкамі па сваёй дыялектнай аснове і выступаюць фактычна іх працягам, хоць і своеасаблівым, па геаграфіі. Паўночнабрэсцкія гаворкі ўтвараюць адносна нешырокі пояс, які прымыкае да ізагласнай мяжы паміж заходнепалескімі гаворкамі і гаворкамі асноўнага масіву беларускай мовы. Загадкавым і незвычайным з'яўляецца гэты пояс усходнепалескіх гаворак па яго ўтварэнні і паходжанні, што патрабуе спецыяльнага даследавання. Аднак гэта загадка для гістарычнай дыялекталогіі [14, с. 203].

Такім чынам, у выніку праведзеных даследаванняў на аснове матэрыялаў рэгіянальнага лінгвістычнага «Атласа гаворак Выганаўскага Палесся» пацверджана правасмернасць вылучэння намі ў папярэдніх працах цэнтральнацеляханскай падгрупы паўночнабрэсцкіх гаворак, упершыню вызначаны яе межы, унутры гэтай дыялектнай адзінкі выдзелены ўсходне- і заходнецеляханская мікрападгрупы, удакладнены, дапоўнены і сістэматызаваны яе моўныя асаблівасці. Цэнтральнацеляханская падгрупа як састаўная частка паўночнабрэсцкіх гаворак характарызуецца цэлым комплексам фанетычных, марфалагічных і лексічных адметнасцей. Яна выступае як выразна акрэсленая дыялектная адзінка даўняга ўтварэння, якая адасобілася ад іншых груп.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Самуйлік, Я. Р. Атлас гаворак Выганаўскага Палесся / Я. Р. Самуйлік ; Брэсц. дзярж. тэхн. ун-т. – Брэст : БрДТУ, 2013. – 322 с.
2. Клімчук, Ф. Дыялектныя тыпы Берасцейска-Пінскага Палесся / Ф. Клімчук // Моўнакультурная прастора Брэсцка-Пінскага Палесся : зб. навук. арт. : у 2 ч. / Брэсц. дзярж. ун-т ; рэдкал.: М. М. Аляхновіч [і інш.]. – Брэст, 2011. – Ч. 1. – С. 160–166.
3. Клімчук, Ф. Д. Гаворкі Берасцейскай вобласці / Ф. Д. Клімчук // *Gdzie bije źródło... Pieśni ludowe pogranicza Polski i Białorusi* / red. F. Czyżewski, A. Dudek-Szumigaj, M. Żygałova. – Lublin ; Wisznice, 2015. – S. 129–143.
4. Нарысы па беларускай дыялекталогіі : вучэб. дапам. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства ; пад рэд. Р. І. Аванесава ; рэдкал.: М. В. Бірыла, І. М. Гайдукевіч, Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1964. – 415 с.
5. Лінгвістычная геаграфія і групоўка беларускіх гаворак : атлас / Р. І. Аванесаў [і інш.] ; АН БССР, Ін-т мовазнаўства ; пад рэд. Р. І. Аванесава, К. К. Атраховіча (Крапівы), Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – 112 с.
6. Блінава, Э. Д. Беларуская дыялекталогія : вучэб. дапам. / Э. Д. Блінава, Е. С. Мяцельская. – 2-е выд., дапрац. і дап. – Мінск : Выш. шк., 1980. – 303 с.
7. Дыялекталагічны атлас беларускай мовы / Р. І. Аванесаў [і інш.] ; АН БССР, Ін-т мовазнаўства ; пад рэд. Р. І. Аванесава. – Мінск : АН БССР, 1963. – [2] с., VIII, 338 к.
8. Дыялекталагічны атлас беларускай мовы: уступ. арт., давед. матэрыялы і камент. да карт / Р. І. Аванесаў [і інш.] ; АН БССР, Ін-т мовазнаўства ; пад рэд. К. К. Крапівы, Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск : АН БССР, 1963. – 970 с.
9. Лексічны атлас беларускіх народных гаворак : у 5 т. / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства ; пад рэд. М. В. Бірылы, Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск : Фонд фундам. даслед. Рэсп. Беларусь, 1993–1998. – Т. 5.
10. Паўднёва-заходнія ізагласы // Лексічныя ландшафты Беларусі: жывёльны свет / І. Я. Яшкін [і інш.] ; НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства ; навук. рэд.: Ф. Д. Клімчук, І. Я. Яшкін. – Мінск, 1995. – С. 180–186.